

SYMBOLLEN IN GRAFSCHILDERINGEN

Archetypen, syncretisme, runnentekens,
mythen en legenden.

Wie honderden uren heeft moeten doorbrengen in nauwe grafkeldertjes, om van de religieuze afbeeldingen aan de binnenkant ervan nauwkeurige copieën te maken, heeft daarm e ook veel tijd gehad om na te denken waarom die grafschil- deringen daar werden gemaakt.

Er zijn jammergenoeg geen schriftelijke bronnen uit die tijd beschikbaar, waarin werd verklaard wat de bedoeling was van die voor ons interessante, meermalen knap getekende en goed gekleurde afbeeldingen. Waarom ook zou men schrif- telijk vastleggen wat men toen zo goed begreep.

Maar wij kunnen ons maar moeilijk verplaatsen in de ge- dachtenwereld van de hier wonende mensen uit de XIIIe tot en met de XVIe eeuw.

Het is duidelijk aangetoond dat toen zeer grote waarde werd toegekend aan symbolen en symbolische handelingen. Vandaar de vaak uitgebreide rituelen bij de drie belangrijk- ste gebeurtenissen in het leven van de mens : geboorte, hu- welijk en dood. Nergens golden echter zoveel voorschriften voor de juiste symbolen en magisch- religieuze handelingen als bij de dood en de dodenverzorging.

Als we daar eens rustig over nadenken zien we' het zin - volle daarvan in. Geboorte en huwelijk zijn natuurlijk be- langrijk in het leven, maar de dood is onverbiddelijk en brengt niet alleen verdriet, maar ook vaak grote moeilijkhe- den in het leven van de nabestaanden. Bovendien vreesde men dat de overledene wraak zou nemen op ieder die hem tij- dens zij leven leed had toegebracht of schade had berokkend. Dat kon alleen worden voorkomen als men daartegen de juiste magische afweermiddelen nam.

Daarom leidt elke poging een verklaring te geven van symbolen noodgedwongen tot uiteenzettingen hoe de mens, van- af de vroegste tijden, heeft geprobeerd de hem omringende mysteries van het leven en de dood te kunnen aanvaarden en draaglijk te maken door het toepassen van symbolische riten en daarbij tevens het mysterie uit te beelden in symbolen.

Waarschijnlijk onder invloed van de kruistochten is hier de gedachte opgekomen dat in de afbeeldingen van Christus

zijn goddelijke kracht en genade aanwezig was. Ditzelfde gold, zij het in mindere mate, ook voor afbeeldingen van Maria, engelen, apostelen, heiligen en zeker ook voor die van kruisen. Men hoopte dus wellicht dat de apotropaeische kracht van de dode omringende grafschilderingen, de Real-präsenz dus, afdoende bescherming tegen boze invloeden zou bieden tot aan de dag der opstanding.

Mogelijk hebben we hiermede de belangrijkste reden aangegeven waarom men kosten nog moeite spaarde om de binnenkant van het graf te doen beschilderen met religieuze voorstellingen. Maar waar de mens de eeuwen door graag anders machtiger, voornamer heeft willen zijn dan zijn medemens zal logischerwijs een beschilderd graf als statussymbool toch ook hebben meegespeeld. Want alleen degene die over voldoende geld en aanzien beschikte kon zo'n graf laten maken. Het gewone volk werd ter aarde besteld in een grafkuil op het kerkhof. Soms in een doods-kist, soms op een plank of niet zelden ook alleen maar gewikkeld in stroo. Soms werd doelbewust een "arme" begraafing in stro gekozen omdat stro een werkzaam afweermiddel was tegen boze geesten.

Het moet voor degene die de grafschilderingen moest aanbrengen geen geringe opgave zijn geweest in de weinige uren die hem ter beschikking stonden de vier, zes of acht schilderingen op de nog natte pleister aan te brengen. De regel was immers dat binnen 24 uur werd begraven. De grafkuil moest worden gegraven, de zijwanden van het graf gemetseld en bepleisterd voor de schilder kon beginnen. Dit moeten we goed in het oog houden als we een oordeel uitspreken over deze schilderingen, buitendien mocht de schilder tijdens zijn werk geen steun zoeken tegen de nog niet hardgeworden grafwand. En bij licht moest hij werken. Een anderhalve meter beneden de kerkvloer, in een smalle ruimte waar zelfs overdag nauwelijks licht genoeg was. 's Nachts, wat waarschijnlijk meestentijds noodzakelijk was, bij flakkerend kaarslicht.

Tenslotte moet nog "clementie" worden gevraagd voor de soms minder geslaagde afwerking van de grafschilderingen vlak boven de bodem van het graf. Daar moest worden gewerkt meer dan een decimeter onder oogshoogte, geknield of in hurkhouding. En dan kan men, ook naar eigen ervaring, eigenlijk niet tot behoorlijke resultaten komen. Daarom moeten we oprechte bewondering hebben voor wat deze (anonieme) "beilde scrivers" toen hebben gepresteerd. (1)

De conclusie dat de grafschilderingen, die in de 13e t/m 15e eeuw in het vroegere graafschap Vlaanderen werden gemaakt, een symbolische betekenis hadden, komt overeen met

(1) voor de voetnota's zie achteraan deze studie.

de conclusie van Mgr Wilpert, dat aan alle voorstellingen in de catacomben een zuiver symbolische interpretatie moet worden gegeven, ongeacht de herkomst. Ook nam hij aan dat het symbool moest zijn gekozen terwille van zijn verband met de dood. (2)

Hoogstwaarschijnlijk was de symbolische betekenis der graf-schilderingen dus het belangrijkste. De mensen begrepen die betekenis toen ook. Een beschrijving van de stijl waarin geschilderd werd kan hier gevoeglijk achterwege blijven. Evenals een opsomming van de gebruikte verven en eventuele bindmiddelen. Ook de invloed, die zeker aantoonbaar is, van de miniatuurschilderkunst. Beperking dus tot een poging een verklaring te geven van die symboliek.

Een nog grotere beperking in het aantal grafschilderingen dat zal worden beschreven. Er zijn immers na de tweede wereldoorlog enorm veel grafschilderingen aan het daglicht gekomen in het N.W. deel van het vroegere graafschap Vlaanderen. In kerken en kapellen die in de tweede wereldoorlog min of meer ernstig waren beschadigd. Ook in tal van reeds vroeger gesloopte kerken werd en wordt een onderzoek ingesteld naar grafschilderingen. Ook bij toeval werden er een aantal ontdekt.

Drs. W.P. Dezutter gaf in zijn "Kunsthistorische en archeologische studie" van de verspreiding van de aan de binnenkant beschilderde graven, het volgende overzicht :

Verspreidingsgebied van de beschilderde grafkelders.

1. Vlaanderen :

St. Andries-Brugge
Brugge

Annunciatenkerk
H. Bloedkapel
St. Donaaskerk
St. Jacobskerk
St. Janskerk
Kerk der paters Augustijnen
St. Nicolaaskapel
O.L. Vrouwkerk
St. Salvatorskerk
Schilderskapel

Damme
Doornik
Eename
Ettelgem
Gent

St. Baafsabdij
St. Pietersabdij

St. Gillis
Harelbeke
Komen
Kortrijk
St. Kruis-Brugge
Mechelen
Nieuwpoort
Nijvel

Oostkerke
 Waasten
 Watervliet

2. Zeeuws-Vlaanderen :

Aardenburg

St. Baafskerk
 Mariakerk

St. Anna ter Muiden

Axel

Hannekenswerve

St. Nicolaaskerk

Hulst

Zuiddorpe

3. Overig Zeeland :

Buttinge (Walcheren)

Emelisse-weie (verdronken plaats)

Kapelle (Zuid-Beveland)

Middelburg

St. Maarten of Westmonster-
 kerk en het voormalige Augustij-
 nerklooster, Korte Brug (bui-
 ten de abdij)

Waarde (Zuid-Beveland)

4. Overig Nederland :

Provincie Utrecht :

Utrecht

St. Janskerk
 Mariakerk

St. Pieterskerk

Provincie Zuid-Holland :

Noordwijk Binnen

's Gravenhage

Loosduinen

Wassenaar

Provincie Noord-Holland :

Egmond-Binnen

Provincie Noord-Brabant :

St. Michielsgestel

Provincie Gelderland :

Ellekom

5. Frankrijk :

Ham-en-Artois (Pas de Calais)

Chouzy (bij Blois, Loir et Cher)

Ivry la Bataille (l'Eure)

6. Duitsland :

Bonn

Gelders

Keulen

Lübeck

In het vroegere Hannekenswerve (2 km ten oosten van Sluis) werd in 1964 een unieke grafschildering blootgelegd tijdens een opgraving in de "verdwenen" St. Nicolaaskerk. Deze kerk was in de tachtigjarige oorlog verwoest. Over de restanten werd na 1648, de "Vrede van Munster", een zeedijk aangelegd.

Afb. 5.

Deze grafschildering in graf 18 stelde Maria voor met het Kindeke Jezus op de arm. In haar rechterhand hield ze de scepter, gekroond met de lelie (eigenlijk de iris, lisbloem de Lis). Het werkelijk unieke van deze grafschildering was een zwarte vogel op de liliescepter. Een kraai of een raaf.

Daar geen tweede grafschildering bekend was van een zwarte vogel op de liliescepter is veel moeite besteed aan het behoud ervan. De metselkalk en de pleisterlaag waren echter van te inferieure kwaliteit zodat ze is verloren gegaan. Wel is een nauwkeurige kopie, op ware grootte, gemaakt en zijn kleurenfoto's genomen.

De liliescepter is heel wel te verklaren. Maria is immers koningin van de hemel, van de aarde en van het dodenrijk. Haar macht wordt hier gesymboliseerd door scepter en lelie. Ook de macht om gena-

de te verlenen. Vóór het jaar 1000 komt de lelie reeds voor op de boekband van de Gouden Codex van Echternach in de betekenis van "Heilige Geest".

In de tijd dat deze grafschilderingen werden gemaakt droegen keizers, koningen, hertogen e.a. veelal de "lilie-scepter of leliestaf" als symbool van hun macht. (3) Deze macht werd toen symbolisch ook wel tot uiting gebracht door de rietstengel. Hier kunnen we dus aannemen dat de grondgedachte van deze beide symbolen, iris, en riet, werd gevormd door het begrip dat alle leven is ontstaan uit het water, het oerwater.

"Lilie" zowel als "riet" zijn dus in oorsprong een symbool voor "leven". De Franse "lilie" symboliseerde zeker ook de macht van de koning ("bij de gratie Gods") om het leven van zijn onderdanen te beschermen, ook tegen eventuele vijanden,

naast de macht om hun leven te nemen. (4)

Als symbool voor herleving kwam (en komt) de lelie voor op de doopvonten. Bij het dopen stierf (en sterft) de in zonde geboren mens en volgt zijn onmiddellijke herleving door het doopwater(levenswater).

De lisbloem hette ook wel eiberbloem of ooievaarsbloem. De ooievaar kwam tegelijk met de lente, het nieuwe leven. Symbolisch werd hij als drager en brenger van de nieuwe babies beschouwd.

Afb. 6

Redenen dus te over om de lelie op de scepter van Maria te kunnen zien als symbool voor het leven. In dit geval - in het graf - mogelijk als symbool voor de wederopstanding.

Bij de Germanen werd de noordrichting aangegeven door een lelie. De verblijfplaats van Wodan, Walhal, lag in het noorden omdat de poolster de enige ster aan de sterrenhemel is die altijd op dezelfde plaats staat en waar alle sterren omheen draaien. Dat ene vaste punt was dus heilig. Deze lelie heeft zich tot nu toe weten te handhaven als noordrichting op kaarten.

Eeuwen en eeuwen voor de geboorte van Christus was in het Tweestromenland de lelie het symbool voor het licht en voor reinheid. Ook dat is een van de redenen dat Maria zo vaak wordt afgebeeld met de lelie. Op Middeleeuwse voorstellingen van de "verkondiging" vaak met drie lelies in een vaas.

De vogel op de scepter levert nog meer mogelijkheden, dus nog meer moeilijkheden op dan de lelie. Mogelijk heeft er heel vroeger zelfs een bepaald verband bestaan tussen beide symbolen.

De grondleggers van het onderzoek naar oud-Duitse sagen en sprookjes waren de gebroeders Grimm. In het sprookje "De twaalf broers" (5) staat dat deze twaalf in raven veranderden toen hun zusje de twaalf lelies bij hun huisje afplukte. Alleen door zeven jaren lang geen woord te zeggen en zelfs niet te lachen kon het zusje hun dood voorkomen en hen na het verlopen van die termijn weer als broers omhelzen. Hier wordt een duidelijk verband gelegd tussen lelies en raven al blijft dat verband in het sprookje geheel in het duister.

De zwarte vogel die hier op de lelie zit zal, naar we mogen veronderstellen, een raaf moeten voorstellen, maar hij lijkt meer op een kraai. Misschien, als de pleisterlaag wat gladder was afgestreken, waren de eventueel geschilderde afhangende keelveren te onderkennen geweest. Maar wat de lengte van de staart betreft lijkt er een raaf te zijn afgebeeld. Men zal echter in die tijd, deze vogel best als een raaf hebben willen zien.

Aan een kraai zal men wel niet gedacht hebben, vooral niet als men bedenkt dat de raaf in de christelijke godsdienst vaak het symbool is geweest voor de ongelovige of de afvallige. De kans is echter gering dat de in dit graf afgebeelde raaf zou beduiden dat hier zo iemand zou zijn begraven.

Afb. 7.

In de hermeneutiek van de kerkvaders lezen we dat Christus en de duivel meerdere symbolen gemeen hebben, zoals leeuw, vis, vogel. Die vogel als symbool zowel voor Christus als voor de duivel kan zowel een adelaar als een raaf zijn. De nachtraaf (nycticorax) is in de middeleeuwen een van de symbolen geweest voor Christus. Een van de symbolen voor Wodan was dus bij de invoering van het christendom heel gewoon overgegaan op Christus. Het is dus mogelijk dat de raaf op deze grafschildering het symbool is voor Jezus.

Zouden we kunnen veronderstellen dat er in Hannekenswerve toen mensen waren met alchemische denkbeelden, of eerder nog dat de man die deze grafschildering maakte een alchemist was, dan zou men kunnen concluderen dat de raaf hier de "nigrede" voorstelt. Op afb. 7 wordt duidelijk aangegeven dat de geest en de ziel het lichaam hebben verlaten. Wat resteert is het "ontzielde" lichaam, waarvan de raaf die op het lijk zit het symbool is. Dat ontzielde lichaam is de nigredo, het tot stof wederkerende. Dus tot de aanvangstoestand der materie.(6)

We zullen wel nooit weten wat en hoe de mensen toen bij deze grafschilderingen hebben gedacht. Maar we kunnen beslist de gedachte niet uitsluiten dat men, meer dan zes eeuwen geleden deze zwarte vogel op de scepter - als symbool voor de Christus en/of als symbool voor de wederopstandig heeft beschouwd.

Over de zwarte vogel op de lelie-scepter van Maria in graf 18 in Hannekenswerve schrijft prof. F. van der Meer :
 "Vreemd is de zwarte vogel op de fleur-de-lys-scepter van Maria. Men ziet wel meer scepters bekroond met een vogel, puur decoratief. Zij komen voor in de profaneminiaturen, altijd bij koningen, en rechters. Het betekend geloof ik niets. Maar hier is de vogel zwart en zit op de scepter, op de lelie, dat is vreemd. Een zielevogel kan het niet zijn, want die is altijd wit en die beeldt men in de 14e eeuw nooit meer af. Dat gaat niet verder dan van de oudheid tot in de vroege middeleeuwen. Dan is het uit. In de boeken over Bestiaries is, zover ik kan nagaan, geen parallel te trekken. Conclusie : ik weet het niet.

Vele volken over de hele wereld, hebben deze intelligente vogels op de een of andere wijze als een heilige vogel beschouwd. Bij de Germanen lichtten de beide raven Huginn en Muninn Wodan (Odin) in over alles wat er in de wereld gebeurde. Goddelijke raven hebben de Kelten op hun zwerftochten geleid. In de klassieke wereld was de raaf toegewijd aan de lichtgoden Apollo, Helios en Mithras.

In Egypte was de vogel o.a. de mythische verschijningsvormen van de "Zoon Gods". Bij groepen palaeolitische Siberiërs werd de ziel als vogel uitgebeeld op de toverstaf. Bij de Indianen werden de raven beschouwd als licht- of heilbrenger. Vele volkeren hebben ze beschouwd als de in een vogel veranderde ziel van de overledene. (7) Het is dus geenszins uitgesloten deze zwarte vogel op de scepter van Maria hier - theriomorf - als de ziel van de dode te zien.

Maar wat is de ziel? En wat bracht de mens ertoe om het bestaan van de ziel aan te nemen? We kunnen ons zeer wel aansluiten bij de uitleg die De Vries (8) hiervan geeft. Hij zegt dat de mens telkens opnieuw ervaart dat in hem wonderbare krachten schuilen die zich als wil, wens of inval openbaren en een geheimzinnige werking kunnen uitoefenen. De stem die ons zo nu en dan in ons binnenste toefluisterd, ons voor overijlde handelingen waarschuwt of tot een beslissing aanspoort, kan immers gemakkelijk worden gezien als uiting van een in het menselijk lichaam aanwezig geestelijk wezen. Nog veel belangrijker zijn de droomervaringen. Daar ondervindt de slapende dat hij verre reizen kan maken en in ongeloofelijke korte tijd merkwaardige avonturen beleeft. Terwijl het lichaam roerloos ligt, scheidt zich iets af en voert ondertussen een soort eigen leven.

Deze gedachtengang heeft zich nog kunnen handhaven tot op de huidige dag. Zelfs in onze westerse, geïndustrialiseerde maatschappij treffen we nog duidelijk restanten hiervan aan.

De Vries beschrijft hoe de Germanen zich de wensen en gedachten, de geest en de ziel in een lichamelijke gestalte voorstelden. Vaak in de gedaante van een dier. Bij initiatieriten was het gebruikelijk vermomd in een dierenhuid of verenkleeft op te treden. Die "geest" werd "hamr" genoemd. (9) Het woord "hamr" kon zowel de in diergestalte uitgebeelde geest betekenen, die invloed kon uitoefenen op andere mensen, als de "beschermgeest" die afkomstig was uit het vruchtvlies (Eihaut) waarin de mens voor zijn gevoorte bescherming had gevonden. Voor de beschermgeest werden door elkaar de benaming "hamingja" en "fylgja" gebruikt, alhoewel met "fylgja" eigenlijk werd bedoeld de ziel die in onzichtbare gestalte de mens overal volgt gedurende zijn leven. (10)

Deze voorstelling van zaken leeft niet alleen bij de Germanen. Andere volkeren zijn op spontane wijze tot een soortgelijke gedachtengang gekomen. Zo hoorden we in 1933 in de Bataklanden (Noord-Sumatra) van de datoe (11) in Balige zijn uitleg over de mens: lichaam, geest (roha) en ziel (tondi). De datoe van Pangoeroeran, meer dan een dagreis ten N.W. van Balige vertelde bijna woordelijk hetzelfde. Ook hier dus, net als bij de alchemisten in de middeleeuwen in Europa, de gedachte aan een geest zowel als een ziel. Bij de Bataks echter zijn geest en ziel twee zeer verschillende dingen, die het onderling vaak volkomen oneens zijn. Na de dood van een mens verandert de geest in een spook (begu). De tondi is echter niet van de mens zelf maar een onsterfelijke kracht die uit de wereldruimte - vaak via het vruchtvlies - bij de mens aanwezig is. (Te vergelijken met het onstoffelijke vermogen van iemand die "met de helm" is geboren). In het vruchtvlies is, volgens de Bataks, veel tondi aanwezig. Daarom zal ieder die bij de geboorte aanwezig is proberen zelf iets van die tondi te bemachtigen door de nageboorte met de nodige eerbiedige zorg te behandelen. (De nageboorte van een paard werd wel niet met respect behandeld maar de grote macht over de toekomst van het veulen werd in de rite duidelijk tot uiting gebracht.)

Lévy-Brühl zegt dat rite, myte in actie is, een herhaling van het gebeuren in de oertijd.

Zowel bij de Germanen als bij de Bataks (net als bij vele volken in het zogenaamde primitieve stadium) was er een innig verband tussen religie en cultuur, die duidelijk veranderd waren in hun mythen over het ontstaan van de aarde, de komst van de mens op aarde, het voortleven na de dood, de heilbrenger, de Zoon Gods. De kunstuitingen waren religieus-kultisch gebonden.

Zouden de in acht te nemen voorschriften en de gebruikelijke ritens bij geboorte, huwelijk en dood in de 13e t/m 15e eeuw in Hannekenswerve, ondanks de overgang tot het christendom enige eeuwen voordien, werkelijk onherkenbaar veranderd zijn ten opzichte van het "heidense" doen en laten der voorouders? Dat is moeilijk te geloven. Veel zal aan het christendom zijn "aangepast" of een andere naam hebben gekregen. Maar zoals was te verwachten zijn er in Hannekenswerve ook nog "heidense" symbolen gevonden. Hannekenswerve was een klein vissersdorp, een besloten gemeenschap dus. Elke gemeenschap waarin de mensen onderling zo van elkaar afhankelijk zijn gedraagt zich zeer traditiegetrouw.

Mogelijk dat men bij een vergelijking tussen de grafschildering in Hannekenswerve en die in de toemalige handelssteden Brugge en Aardenburg tot meer praechristelijke symbolen in Hannekenswerve zou kunnen besluiten, maar daarvoor ontbreekt ten enenmale voldoende vergelijkingsmateriaal uit andere vissersdorpjes uit die tijd. Misschien dat de "verdwenen" kerk van Coxijde hiertoe van enig nut zou kunnen zijn.

Een van de weinige "christelijk" lijkende symbolen is de sluier van Maria. De sluier is hier het symbool van de maagdelijkheid van Maria, ook na de geboorte van Jezus. Ook dit symbool is echter overgenomen uit de voorchristelijke tijd. Jan de Vries schrijft hierover :

"Die Verschleierung der Braut findet in magischen Schutzmassnahmen ihre Erklärung. Sie war schon in der heidnischen Zeit üblich". (12)

Maria draagt in deze grafschildering als koningin van hemel, aarde en dodenrijk een kroon op het hoofd. Volgens de r.k. leer is die kroon haar in de hemel op het hoofd gezet door Christus.

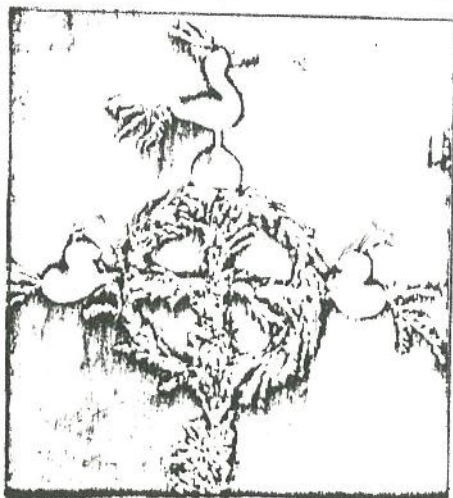
Om het hoofd van Maria is de eenvoudige, cirkelvormige nimbus getekend. Over de nimbus schrijft Dr. Roes in haar boek "Symbolen uit het oude Oosten". "In de eerste eeuwen onzer jaartelling zien we in het Oosten zonne- en lichtgoden en hun aardse vertegenwoordigers - de vorsten - aangeduid door een nimbus, zoals die, waardoor later de kerk haar heiligen kenbaar maakte. Behalve menselijke figuren zien we echter in de Sassanidische (226-651) en de latere Islamitische

kunst van Perzië ook vogels van een nimbus voorzien.

Roes vermeldt echter ook dat in de christelijke kunst dit voorkwam. De heraldische arenden op de "mantel van Karel de Grooten" in Metz o.a. zijn voorzien van een nimbus.

Rond het hoofd van Jezus de kruisnimbus. Jezus is immers "het Licht der Wereld", dus de Zon. Het duizenden jaren oude symbool voor de zon, is een cirkel met daarin een kruis, het radkruis of zonnepad. Wie in de vorige eeuw is geboren en zijn jeugd heeft doorgebracht op de arme zandgrond ten noorden van de grote rivieren zal waarschijnlijk tijdens de Paasdagen op straat hebben lopen pronken met de toen daar "voorgescreven" paasattributen. Om de hals een netje met gekleurde eieren, sinaasappels en noten. In de hand een stokje, versierd met een bosje palm (buxus), met daarop een kunststuk van de bakker t.w. een van deeg gebakken haantje (een kukelhaontje). Tezamen vormend een volledige "Palpaas".

Het is duidelijk dat de palmbaadjes herinneren aan de intocht van Christus in Jeruzalem, het zonnepad een symbool voor Christus is Pasen, is volgens de kerk de herdenking van de kruisiging en wederopstanding van Jezus, maar de hele Paasviering was, zeker in het begin derzer eeuw nog, in vele opzichten een heidens vruchtbaarheidsfeest. (13)

Afb. 9
Zonnerad met kukelhaontje

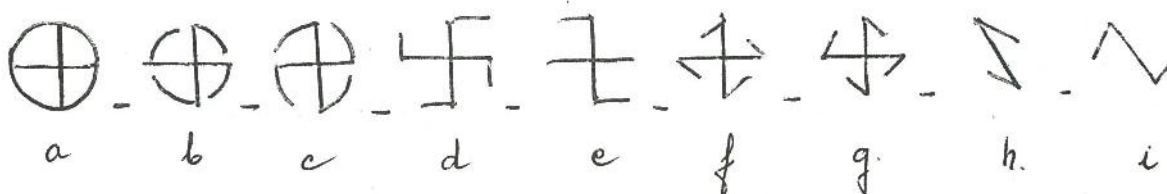
Fig. 83

Afb. 8

Tenslotte nog de vogel in de hand van het kindeke Jezus. Stelt deze vogel een duif voor? Dan zou het een symbool kunnen zijn van de "heilige geest", van vrede en verzoening, van de goddelijke inspiratie of zelfs van de ziel van de overledene. Zowel op schilderijen als in beeldhouwwerken wordt Jezus vaak voorgesteld als spelende met een vogel. Een veel aardiger verklaring zou mogelijk zijn als we het oosterse verhaal over de jeugd van Jezus met zijn vriendjes, bezig is vogeltjes van klei te kneden.

Maar alleen het vogeltje dat Jezus had gemaakt vloog op toen Hij in de handen klapte. Het verhaaltje eindigt dan : "Hij gaf het te drinken en het dronk en Hij gaf het te eten en het at." Wellicht geeft Dr. Oscar Doering in zijn boek "Christliche Symbole" op pag. 121 de meest juiste verklaring als hij zegt dat de vogel in de hand van het Kindeke Jezus het symbool is voor "die gläubige Seele".

In Hannekenswerve werd ook in graf 19 een unieke grafschildering bloot gelegd. Een Sauwastika, volkomen op zijn plaats hier. De Sauwastika is immers het symbool voor de dood. In tegenstelling met de swastika als symbool voor geluk, voorspoed, leven. De swastika en sauwastika zijn, als symbolen voor de zon, afkomstig uit het oude Midden-Oosten. Waarschijnlijk kunnen we de cirkel met kruis (a) beschouwen als het oudste symbool voor de zon. Dit is via (b) en (c) geworden tot (d) en (e) en (f) en (g) of zelfs tot (h) en (i). (14

Als we naar de zon kijken verplaatst die zich voor ons naar rechts. De naar rechts draaiende swastika (d) werd logischerwijze beschouwd als symbool voor voorspoed, geluk, leven. Dat naar rechts draaien is immers in overeenstemming met de kosmische orde. De naar links draaiende sauwastika (e) is dus in

Afb. 10

Saksische urn uit Westfalen, waarop eveneens hakenkruizen voorkomen

strijd met de kosmische orde, het betekend tegenspoed, ongeluk, dood.

Het is waarschijnlijk dat men niet overal dat onderscheid maakte tussen links- en rechtsdraaiend. Bovenstaande afbeelding is daarvan mogelijk een voorbeeld. Een urn diende om de as van

mens te bergen. Een sauwastika zou hier dus op zijn plaats zijn geweest. Maar wie zal ons zeggen of met de rechtsdraaiende swastika's op deze urn niet een duidelijk symbool voor wedergeboorte werd bedoeld. Dus voor nieuw leven.

Als we de afbeelding nader bekijken zien we vier ronde uithollingen (viermaal de zon) tussen de vier armen van het hakenkruis (zelf een symbool voor de zon). Op deze urn dus een tautologie van symbolen. We kunnen aannemen dat men dacht dat van het symbool "zon" meer kracht uitging.

De swastika vinden we in Zweden nu nog als kerstgebak. Gebak van duidelijk geel gekleurd deeg, in de vorm van een swastika. het christelijke Kerstfeest is in de plaats gekomen van het heidense feest van de winterzonnewardende, de terugkeer van de zon. In Zweden worden voor de Kerstdagen ook wel koeken gebak-

Afb. 11

ken die de zon moeten voorstellen. Een ronde schijf met "stralen". Hier zouden we kunnen denken dat deze stralende zon het symbool voor Christus zou zijn, als we de vergelijking trekken met de stralende zon op de handschoenen van paus Pius XII, die met het inschrift I.H.S. (Jesus Hominum Salvator) duidelijk op Christus doelt.

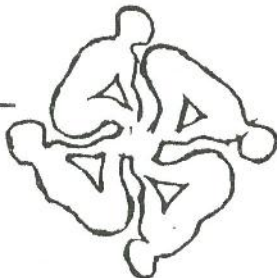
Maar het kerstgebak in Zweden in de vorm van een stralende zon stelt werkelijk de zon voor. Op de zweedse taart is immers meermalen een, van deeg met een andere kleur, vogel gebakken. Een bewijs dat symbolen een taai leven hebben, want het is wel al heel lang geleden dat de vogel aan de zon was toegewijd en ook als symbool voor de zon werd beschouwd. Jan de Vries schrijft hierover in zijn "Altgermanische Religionsgeschichte" op pag. 139 : "Im Osten war des Hakenkreuz schon längst bekannt. Es wird schon in der Indus-Kultur von Mohenjo-daro, etwas 2500 v.C. gefunden und hat sich nachher auch zu anderen Völkern Asiens verbreitet...."

De swastika was reeds in het 3e millennium voor Christus in gebruik bij de Sumeriërs. Maar dan wel in zeer ingewikkelde

vorm. Bijv. in de vorm van vier ineengevlochten of elkaar vasthoudende mensen. Roes schrijft hierover dat er na het 2e millennium een lange lacune is in onze kennis van deze vormen en dat ze daarna opnieuw opduiken in : citaat: "de oudste christelijke kunst van Ierland en Schotland, waar ze stenen kruisen helpen versieren. Ook hier weer bijna altijd mensenfiguren in een telkens wisselende combinatie".

Afb. 12

Harry Mulisch-
Het seksuele
bolwerk.

Afb. 13

Perthshire.

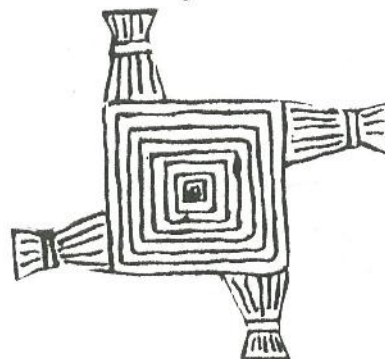
Roes acht het waarschijnlijk dat deze swastika's via Egypte het Westen hebben bereikt, maar dan niet het oude Egypte maar het veel latere Egypte met dan in zijn kunst een mengsel van Oosterse en Griekse vormen.

Naast de afbeelding van Roes van de versiering van een stenen kruis uit Perthshire is hier de advertentie geplaatst voor het boek van Harry Mulisch "het seksuele bolwerk". Aan de ontwerper van deze advertentie is gevraagd waarom hij de versiering uit Perthshire als voorbeeld had gebruikt. Het antwoord was dat in het boek van Mulisch o.m. de denkbeelden waren besproken van Wilhelm Reich over seksuele energieën en dat de "swastika waarschijnlijk daarom zo'n grote invloed had op de massa, omdat het volgens Wilhelm Reich in het onderbewustzijn de indruk wekte van twee kopulerende paren, dus hier de verbinding nationaal socialisme - seksualiteit".

Dat onderdrukte seksualiteit een der oorzaken kan zijn van masochisme, gewelddadigheid, sadisme en dat het uiteindelijk kan leiden tot fascisme is welbekend, maar dat de massa in de swastika twee kopulerende paren zou zien is moeilijk te geloven. Als ons onderbewustzijn zich manifesteert zal de swastika toch wel echt het duizende jaren oude symbool voor de zon zijn.

Afb. 14 Gammakruis
met Orante

Afb. 15
St. Brigitta-kruis

In het boek "Het christelijke getuigenis der catacomben" van F. Hendricks S.J. staat de bovenstaande afbeelding met als onderschrift : "Gammakruis met Orante".

Het hakenkruis blijkt dus reeds in de eerste eeuwen na Chr. in Rome als een christelijk symbool te zijn aanvaard. De juiste benaming voor dit kruis is sawastika.

In "Irland" van Hans Gsänger wordt uitvoerig geschreven over St. Brigitta, patrones van Ierland. Ook over de sagen en legenden die in de loop der eeuwen om deze vrouw zijn geweven. Toen zij 21 jaar oud werd, was zij op onverklaarbare wijze plotseling, met haar vader Sughall, in Bethlehem, waar zij voor één nacht het kindeke Jezus in haar beschuttende mantel mocht dragen. Dit is de reden dat zij ook Brighde-nam-Brat (Brigitta met de mantel) wordt genoemd. Een ander verhaal is dat zij met 19 nonnen een vuur verzorgde waarin geen as overbleef. Dat waren precies 19 nonnen, 12 + 7. Twaalf tekens van de dierenriem en zeven planeten. Dus in overeenstemming met de kosmos. Dit as-loze vuur werd na de dood van Brigitta in 523 of 525 brandende gehouden tot Harry de Londres in 1220 het vuur met geweld doofde. De na haar dood heilig verklaarde non Brigitta vertoont in meerdere opzichten echter ook kenmerken van de heidense godin Brigit. Dit verklaart mogelijk dat op de feestdag van Brigitta tot op de huidige dag door vrouwen een Brigitta-kruis wordt gevlochten in de vorm van een swastika. Een symbool voor voorspoed en geluk.

De graf schildering (Afb. 16) in graf 22 in Hannekenswerve (15) is een duidelijk voorbeeld van het vasthouden aan de oude vertrouwde germaanse symbolen. Het zijn runentekens. Of men toen heeft gedacht aan de rune (a) of (b) of aan de rune (c) zullen we nooit weten. Het teken (c) komt o.m. voor als 15e rune in een runerij van 20 runen in de "Duitse runerij van Charnay" uit de zesde eeuw. (16) Wat in de loop der eeuwen ook de betekenis mag zijn geweest van teken (c), zeker is dat het een belangrijk teken was, dat we zelfs in de christelijke kerken terug vinden. Zoals bv. in de Romaanse kerk van Cividale del Friuli (N.O. Italië). Het is geenszins verwonderlijk daar heidense symbolen aan te treffen. In de zesde eeuw hadden zich daar de Longobarden gevestigd, een volkstam uit de groep der Oost-Germanen die zich tot het christendom had bekeerd.

Afb. 16

Runensteen uit Sanda Gotland (± 1050)

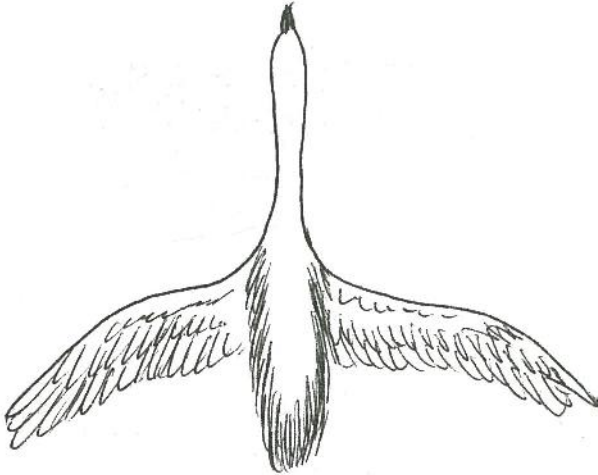
Afb. 17

Ook in de grafschildering van de kerk van Röntmaki (Finland) is het runeteken (c) afgebeeld. De conclusie dat we in deze beide kerken met echte germaanse symbolen hebben te maken wordt nog versterkt door het feit dat er in deze kerken tevens meerdere afbeeldingen zijn van de achtster (d). Bij de Germanen een symbool voor de kontakten van de mens in alle richtingen, dus de verbondenheid met de kosmos.

In "Die Germanischen Runennamen" schrijft Karl Schneider dat hij van mening is dat (a) of (b) de oudste vorm is van deze rune met de "Symbolwert Walküren". Walküren is de naam van de godinnen van het slagveld en de overwinning in de Germaanse mythologie. Ze werden door Odin uitgezonden om de slag te besturen en de gesneuvelden naar het Walhalla te voeren. Nu dacht men zich deze Walküren vaak in de gedaante van een zwaan. Een duidelijk voorbeeld dat de dode held door een Walkürezwaan bij Odin en Freya wordt gebracht geeft afb. 17. Met een beetje fantasie zouden we kunnen zeggen dat de zwaan kop en hals door de "omheining" van het dodenrijk steekt om te zien of alles volgens protocol verloopt.

Dat de rune (a) of (b) de "beeldwaarde" heeft van een vliegende zwaan kunnen we gemakkelijk besluiten uit afb. 18. Een schetstekening van een zwaan die juist boven ons vliegt. Het is dus niet uit te sluiten dat de grafschildering in graf 22 gemaakt is met de bedoeling aan te geven dat een zwaan de dode naar het dodenrijk heeft begeleid.

Schneider geeft in zijn boek over runen in Tafl I en III

Afb. 18

"Die Urgerm. Runennamen der 24e Reihe" aan (a) en (b) de betekenis "zwaan". In Tafel II, "Die Runennamen der Anglo-Fries/Ingwäon und der sog. Nordhymbr Erweiterung" geeft hij voor (a) de betekenis "testis, scrotum" met de symbolwaarden "Erdgott Ing" In Tafel V "Die Struktur der Ingwäonisch- en Gesamterweiterung" staat voor de betekenis "testis, scrotum", symbolwaarde Erdgott Ing en als Polarität "Leben". In een graf zou deze rune dus eventueel kunnen wijzen op wederopstanding.

Schneider schrijft verder op pag. 45 :

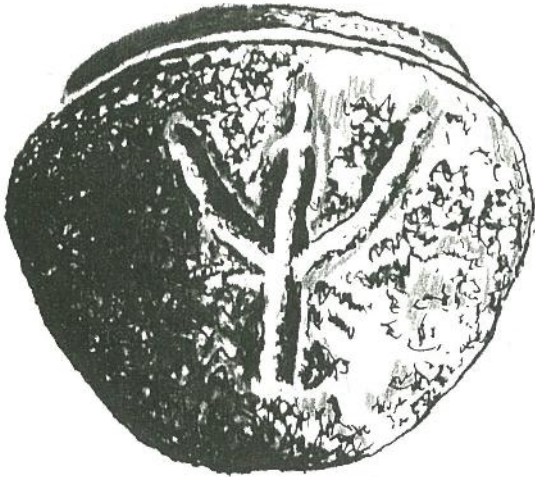
"Unsere Runennamendeutung baut auf vier aus den 9 - 14 JH. stammen den germanischen Runengedichten auf, da diese als die ältesten germ. Interpretationen der Runennamen unserer Ansicht nach für die Forschung die einzig verlässlichen Quellen darstellen.

Als we dan bedenken dat de grafschilderingen in graf 22 het vissesdorp Hannekenswerve waarschijnlijk is gemaakt rond 1300 dan begrijpen we dat men daar nog volop in runentijd leefde. De Roomse kerk heeft dan al enige eeuwen zijn invloed doen gelden om Odin (Wodan) en de Walkuren uit de gedachtenwereld van de gelovigen te bannen. En terzelfder tijd datzelfde symbool (b) de betekenis te geven "wederopstanding" (de gewone vorm van het kruis der Gothische kazuifels). Dat week niet veel af van de heidense betekenis van de manrune (b) omdat in de heidense tijd de Germanen geloofden dat alle Odin gewijde mannen na hun dood door Odin tot nieuw leven werden gebracht als hij hen het (b) teken inritste.

In de tijd dat de lijken werden verbrand en de as werd bijgezet in een urn ging dus het inwijdings litteken (b) verloren. Mogelijk bracht men daarom op de urn dit symbool aan.

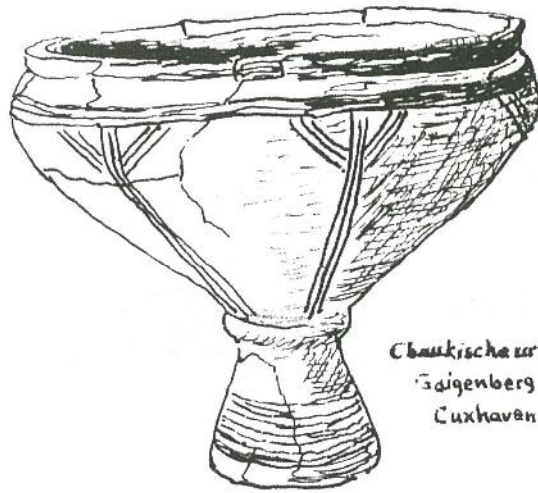
In de Edda staat het volgende "lied" (17) over de twaalfde rune : (18)

Dat ken ik ten twaalfde,
als ik zie aan een tak
een lijk dat beweegt door de wind :
ik rits en ik kleur
de runen dan,
dat hij gaat van de galg
en woorden wisselt met mij.

urn uit de oudste ijzertijd

Afb. 19

Celtische urn
Gaijensberg
Cuxhaven.

Afb. 20

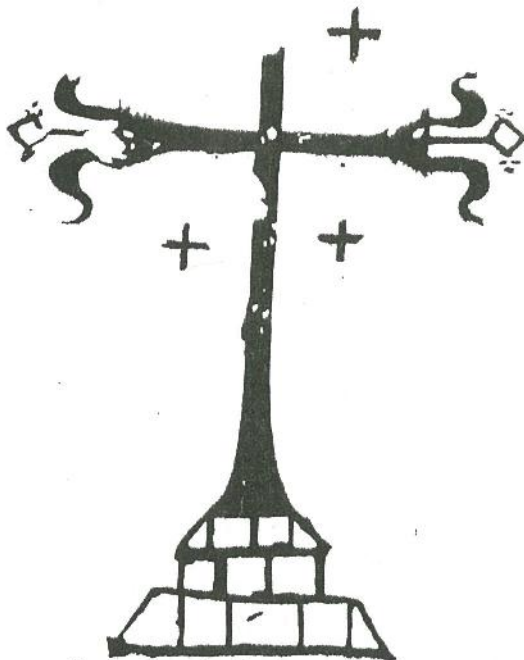
Jan de Vries zegt dat dit "lied" duidt op nekromantie, dus op het door middel van runen verwerven van kennis die de doden bezitten. Maar het valt niet te ontkennen dat door het inritsen van het magische runeteken (b) de dode werkelijk herleeft. Hij gaat van de galg en hij spreekt.

Ook in de roomse kerk heeft het teken (b) eeuwenlang grote betekenis gehad.

Dorothea Forstner (19) denkt dat het gaffelkruis (Y, ypsilon) de oorspronkelijke vorm van beademing van het doopwater door de priester is geweest. Met de betekenis van levensboom. Maar dit is onwaarschijnlijk. Altijd en overal is niet de 2 maar de 3 een heilig getal geweest. Op pag. 47 schrijft D. Forstner dat de priester driemaal in de vorm van een psi (Ψ) het te wijden doopwater beademt terwijl hij de "Paaskaars" in het water laat zakken en daarbij driemaal in stijgende toon zing: "Es steige herab in diesen vollen Born die Kraft des Heiligen Geisten". De priester eindigt dan met: "Und befruchte die ganze Substanz dieses Wassers, dasz es die Wiedergeburt bewirke". (20)

D. Forstner vervolgt dan :

"Dieses Ψ wird heute ziemlich allgemein auch von bedeutenden Liturgikern als Anfangsbuchstabe des Wortes psyché und Zeichen des Heiligen Geistes gedeutet. Manche wollen auch in seiner Form die Gestalt einer fliegender Taube sehen. Psyché heiszt in seiner Grundbedeutung "Lebensodem", der sowohl dem beseelten Menschen als auch dem Tiere eigen ist. Gottes Lebensodem ist allerdings, bildlich gesprochen, der Heilige Geist, doch wird er in der Heiligen Schrift und Liturgie niemals "Psyché" sondern immer nur "Pneuma" genannt.

Hardenburg. St.-Baafskerk. Fresco. graf

Afb. 21

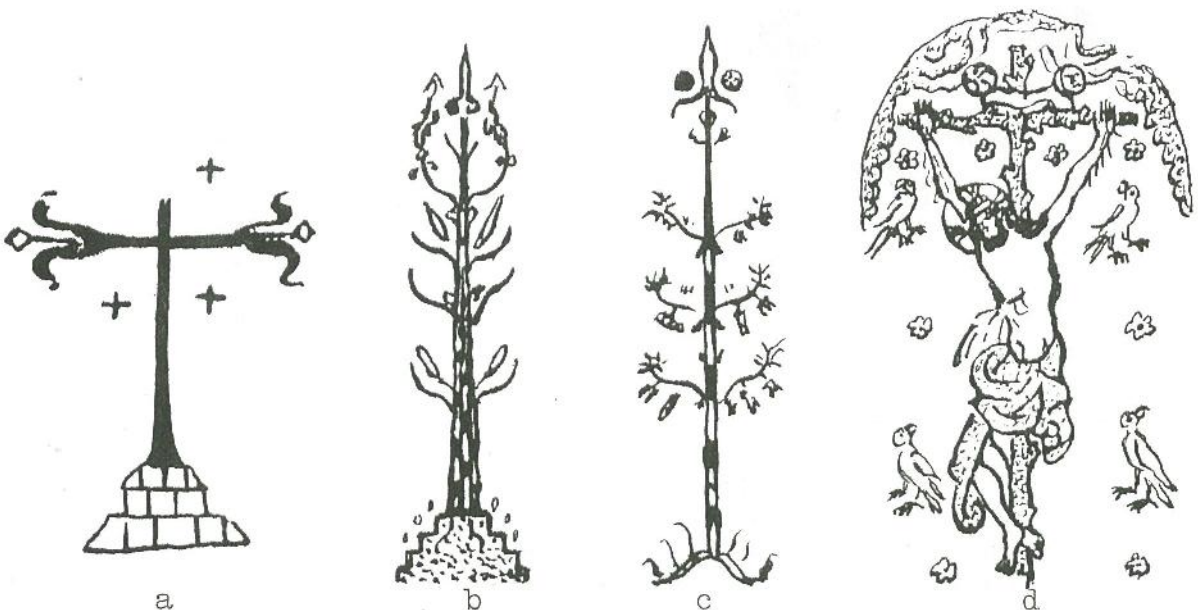
Timmers (21) vermeldt (in 662/13) duidelijk dat het kruis (crux decussata of gaffelkruis) een runenteken is. Hij zegt er niet meer van dan dat het in de Duitse kunst vrij veel voorkomt en dat het tevens de gewone vorm is van het kruis der gothische kazuifels.

In 662/14 zegt Timmers: "Een afwijkende vorm der crux decussata bestaat uit slechts drie balken in de vorm ener Υ . Maar deze vorm zou nu juist gaffelkruis moeten heten.

Jammer dat de meest deskundige in Nederland op het gebied van symboliek en iconografie niets zegt over de betekenis van dit (Υ) symbool dat logischerwijs erg veel voorkomt op oude, mooie doopvonten.

De lelie is het symbool van het leven. Staat de lelie "op zijn kop" dan is de symbolische betekenis in het tegendeel veranderd. Dan is de lelie dus het symbool voor de dood.

De enige tot dusverre blootgelegde grafschildering waarin de lelie omlaag wijst is, in graf 10, in de St. Nicolaaskerk in Hannekenswerve. Opnieuw een bewijs dat dit vissersdorpje een traditiegetrouw besloten gemeenschap was.

Afb. 22

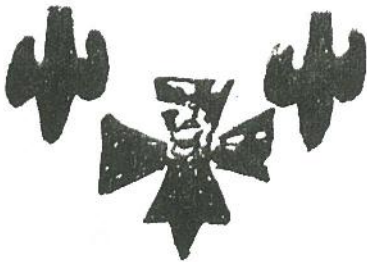
In het midden van het hoofdeinde van dit graf staat het "opstandingskruis". Dit kruis stelt volgens Bauerkreis (22) "geen geringere voor dan de Heer zelf" op het ogenblik van Zijn Wederopstanding uit het door soldaten bewaakte graf. Het is het symbool voor Christus als "het Leven".

Praktisch altijd is op het hoofdeinde van een beschilderd graf de kruisiging geschilderd. Dus Christus. Ook hier is dat zo, al is Hij hier vervangen door Zijn symbool voor de wederopstanding. Aan weerszijden van dit wederopstandingskruis is in de hoeken van het graf een naar omlaag wijzende lelie geschilderd. (afb. 23)

Men heeft toen daar nog duidelijk geweten dat in een graf zowel een symbool voor het leven als voor de dood moest worden aangebracht.

In fig. a en in fig. b van afb. 22 staat de levensboom op de kosmische berg. (Middelpunt der wereld). Zowel het kruis als de lans (hier vervormd tot boom) vormen de verbinding tussen de mens en de hemel. Die verbinding is hier gesymboliseerd door de hemelberg, de sacrale plaats, en daarop de heilige boom, de kosmische boom, die met zijn wortels in de aarde en met zijn kruin tot in de hemel wordt gedacht.

Altijd en over de hele wereld heeft de mens behoefte gehad aan contact met zijn god, aan de mogelijkheid dus een verbinding te creëren tussen hemel en aarde. Opvallend in de figuren a en b (afb. 22) is de grote overeenkomst tussen de beide hemelbergen. De symbolische uitbeelding van de heilige plaats waar de godheid nabij is. (23) In praktisch alle mythologiën komt de hemelberg voor. Vaak als trap van de hemel naar de aarde.

hoofdeinde graf 10

afb. 23

De mens heeft ook altijd en overal de gedachte gekoesterd dat het leven bij de dood niet kon zijn afgelopen. Dit wordt in fig. c en fig. d op verschillende wijze uitgebeeld. Fig. c is de lansmaat-levensboom op het schip van Tempoel Telon waarmee hij de zielen van de overledenen naar het hiernamaals brengt. (24) Daar staat zijn vrouw klaar om die zielen met het levenswater te besprenkelen om ze te doen herleven.

In fig. d bestaat het kruis uit twee aaneengehechte boomstronken. Dit kruis is volgens Timmers (25) identiek met het Lignum Vitae. Symbool voor het leven na de dood. In deze beide figuren de loodrechte verbinding tussen hemel en aarde met zon en maan links en rechts van de "kosmische as". In Indonesië, tot in deze eeuw, nog het volledig "kosmisch-gebonden" denken. De ziel gaat door de sferen

naar zijn bestemming en passeert daarbij de zon en maan. In de middeleeuwse grafschildering ook zon en maan, maar hier een "aarde-gebonden" denken. Want zon en maan zijn hier symbolen voor de joden en de heidenen, voor de synagoge en de heilige kerk, voor het oude en nieuwe testament of voor Christus en de heilige kerk. (25)

De figuren a en d zijn grafschilderingen in de St. Baafs-kerk in Aardenburg. De figuren b en c zijn afbeeldingen uit Indonesië. Vooral bij de Dajaks op Borneo heerste de gedachte dat de ziel van de overledene niet direkt na het overlijden de reis naar het hiernamaals kon aanvaarden. Daarom hing (hangt) men voor het huis van de overledene een plank waarop aan de achterzijde de fig. b is aangebracht. Daar verblijft de ziel dan tot de dag dat er genoeg geld is verzameld om een passend dodenfeest te geven, waarna de grote reis kan worden aanvaard op het ziele-schip dat in verschillende streken (ook in Suis-Sumatra) andere vormen kan hebben maar waarop vaak drie maar minstens 1 mast staat ongeveer in de vorm van fig. c. Bij navraag krijgt men echter nogal uitlopende langdradige verhalen te horen o.a. ook dat Tempon Telon elke 24 uur de zielen der overledenen naar het hiernamaals brengt van welke reis dan fig. c de symbolische voorstelling is.

Van de lans-boom-mast van het ziele-schip van Tempon Telon springen de gedachten gemakkelijk over naar een vers van Venantius Fortunatus (een der belangrijkste dichters in de merovingische tijd, kort na 600 gestorven als bisschop van Poitiers).

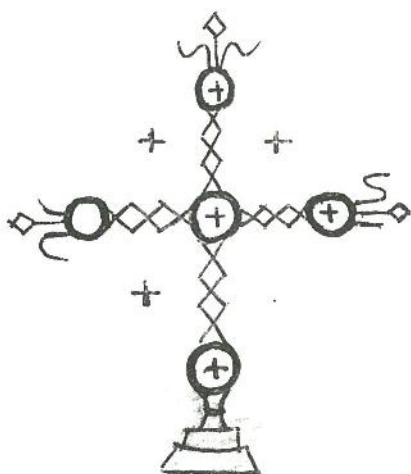
"Lenke, o Christus, du die Seelen durch dieses Gewoge mit dem Kreuz, dem Mast und der segelgeschmückten Antenne, bis deine starke Hand uns nach allen Stürmen der Zeiten sicher vor Anker legt im Hafen des ewigen Lebens".

Als we zelf nog niet op de gedachten zouden zijn gekomen, dat dit een "bewerking" is van de mythe van de Odyssee dan drukt Dorothea Forstner ons er duidelijk met de neus op. Zij schrijft (hoofdstuk "Mythologische Gestalten und Mischgestalten" in "Die Welt der symbole") :

"Aus dem Mythos vom Helden Odysseus, der durch Homers (26) Dichtung seit ältester Zeit in der gebildeten Welt bekannt war, hat die Christliche Literatur und Kunst die Hauptszene herausgegriffen und zum Symbol gestaltet".

Dat was het beeld dat de Hellenistische Christen voor ogen zweefde en dat de kerkvaders bracht tot de symbolische vergelijking dat het kruis van Christus de mast was in het schip der kerk. Zodat ieder die zich vrijwillig vastklampte aan het crucifix alles moeilijkheden te boven zou komen en veilig in het hemelse paradijs zou komen.

Fig a van afb. 22 kunnen we, tezamen met afbeelding 24, beschouwen als de beide oudste grafschilderingen in Aardenburg.

Afb. 24

Ze werden blootgelegd in het middenschip van de in Schelde-Gotiek gebouwde St. Baafskerk. In beide voorstellingen een kruis (de hemelas) op de hemelberg, al is er in de hemelberg in fig. 24 niet veel meer te herkennen. In alle beide eindigt het kruis mogelijk ook in runderhorens. Ook dat kunnen we waarschijnlijk aanmerken als aanwijzing dat het "vroeg" grafschilderingen zijn. Het is niet onmogelijk dat we deze horens van de aardstier waarin nieuwleven verwekkende kracht school. Wederopstanding. Maar meer verspreid was het geloof in een moedergodign, soms symbolisch voorgesteld door een koe met de zonnescijf tussen de horens (Isis, de Egyptische moedergodin, droeg

de maanschijf op haar hoofd tussen de horens).

James (27) vermeldt dat de naam van de vruchtbaarheidsgodin in Al' Ubaid (Tweestromenland) Nin-Khursag de betekenis had van "Zij die de doden leven schenkt".

Brede Kristensen (28) beschrijft dat de horens behoren bij de onderwereld, het dodenrijk, waar het nieuwe leven ontspruit. De horens zouden hier dus de wederopstanding kunnen beduiden.

D. Forstner (Die Welt der Symbole) zegt : "Die Kirchenväter sehen in den Hörnern ein Symbol des Heiligen Kreuzes und erlösen den Kraft Christi".

De horens in deze beide grafschilderingen symboliseren mogelijk dus de verlossende kracht van Christus.

Schneider legt op pag. 72, 73 en 74 van zijn boek over runentekens uit dat de rune oorspronkelijk de betekenis had van woonhuis, verblijfplaats, grot. Waar de gedachte dat het graf de woonplaats van de overledene was wijd verbreid was en in de christelijke tijd het graf als "rustbed in de aarde" werd gezien, zouden we kunnen veronderstellen dat het de bedoeling van de maker van deze beide grafschilderingen is geweest, het Kruis in deze "grafrune" te doen eindigen. Daarmede dus alleen maar aan te geven dat de dode nu in zijn "woonhuis in de aarde" verbleef.

Tenslotte nog een andere poging tot verklaring van de figuren aan het einde van de kruisen op afb. 22a en afb. 24. En mogelijk is dit wel de meest steekhoudende. De rune komt namelijk voor in Schneider's boek over runen in Tafel II

(Anglo-Fries/Ingwäon) en in Tafel V (Ingwäon) met de symboolwaarde "membrum virile" (mannelijk lid). Deze rune duidt dus op leven, nieuw leven. Hierbij moeten we ons dan herinneren dat Plinius en Tacitus de Ingwäon als een grote stammengroep Germanen beschouwden die woonden aan de kusten der Noordzee. We mogen waarschijnlijk aannemen dat de runentekens van deze Germanen ook nog in de 13e en 14e eeuw, toen de grafschilderingen in de St. Nicolaaskerk in Hannekenswerve werden aangebracht door de bevolking daar nog werd begrepen.

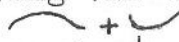

Het kruis in afb. 24 is wel een zeer ongewoon kruis. Vijfmaal een cirkel met daarin een Grieks kruisje. Tussen die cirkels telkens twee ruiten. Aan de uiteinden daarvan de "horens" geschilderd met daartussen nogmaals een ruit.

Dat dit kruis "zo maar", dus zonder duidelijke bedoeling op deze wijze is geschilderd is niet aan te nemen. Trouwens de symbolische betekenis van deze figuren past volkomen in een graf.

De cirkel met daarin een kruisje heet wijkruis, apostelkruis of radkruis. Het radkruis was een symbool voor de zon. (Daarom wordt Christus dan ook afgebeeld met een radkruis - kruisnimbus - rond het hoofd). Bij de heidenen was het radkruis het symbool voor het komen en gaan der generaties. Voor de christenen was het het zinnebeeld voor de vergankelijkheid van het leven. Een memento mori, een gedachtensteken.

De acht plus drie ruiten van dit kruis kunnen we eigenlijk alleen maar verklaring als Ing-runen. In de verschillende runenrijen komt de ing (ng) voor als :

Over de hele wereld hebben de mensen de gedachte gehad dat ook de goden kinderen verwekten. Daartoe was de paringsdaad noodzakelijk. Dat was het hieros gamos, het godenhuwelijk. De paring van de (mannelijke) hemel met de (vrouwelijke) aarde leverde bijgevolg dit symbool. Dit veranderde van of in of en werd eeuwen later een ruit of . Men vindt deze Ing-runen ook in de buitenmuren van middeleeuwse kerken. Heel groot en uitgerekt is de Ing gemetseld in donkere steen in de noordmuur van de kerktoeren in Hilvarenbeek. Naast een hemelberg met daar op een groot kruis, ook in donkere steen.

In de kerkmuur naast een gotisch kerkraam in Borculo, is een grote Ing gemetseld. Hier in een lichtgekleurde steensoort. Beide Ing-runen, zowel in Hilvarenbeek als in Borculo zijn "gekerstend" door er kruisjes boven op te zetten.

In 1876 liet de familie Tilmans, uit dank voor een genezing, op hun erf te Eienbroek-Oostkerke een kapelletje bouwen. Langs de buitenkant van de achtermuur is met donkere stenen een

een hemelberg ingemetseld. In de zijmuren is er een Ing, deze is door de horizontale boven- en onderlaag enigszins gewijzigd en dus geen echte Ing meer. Op de beide ingangsdeuren is er wel een echte Ing in reliëf aangebracht.

Het ijzeren kruis heeft in het midden een ruitvormige Ing en op de balken viermaal de Odal. De vorm van dit symbool bestond uit twee cirkels (zonnen) verbonden door een rechte lijn. De Odal had in de germaanse tijd de betekenis van bescherming van huis en hof. (Afb. 25)

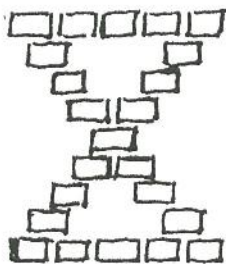
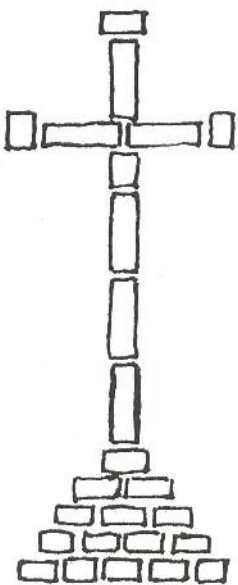

Hilvarenbeek

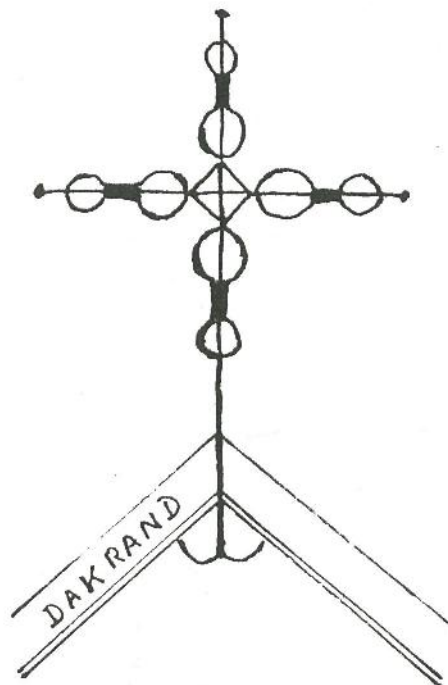

Boreulo

Afb. 25

OOSTKERKE

Afb. 26 geeft duidelijk details van de grafschildering van graf XVI in de St. Baafskerk te Aardenburg. Hoogstwaarschijnlijk is in dit graf een priester begraven. (Detail van afb. 22)

Afb. 26

In de jaren dat in de St. Baafs de vele gemetselde grafkeldertjts werden blootgelegd zijn tientallen Vlaamse geestelijken - en daar waren meerdere erkende geleerden bij - hiernaar komen kijken. Praktisch zonder uitzondering gawe ze als hun mening dat, als de kruisiging op de oostwand van het graf stond en het kruis een takkenkruis was, dat dan een priester was begraven in dat graf. Met de toevoeging dat ook tegenwoordig nog een priester als regel, nog wordt begraven met het hoofd in het oosten, de voeten in het westen, en dat de voksmond dit een "graf verkeerd" noemt. De verklaring voor de op deze wijze georiënteerde begraafing is simpel. Op de dag der opstanding zal de priester - de ingewijde - met de Heer tezamen, de opgestane doden vanuit het oosten, vanuit het Licht, tegemoet treden. (29)

Wat in deze schildering de aandacht trekt is dat zo nadrukkelijk het "zoenbloed" is weergegeven. Niet alleen uit de speerwond in de borst, maar ook uit de door enorme nagels doorboorde handen. Dat door de voeten geen nagel is geschilderd en geen bloed moeten we toeschrijven aan de grote haast waarin het schilderen moest geschieden. Gewoon vergeten. Daarentegen is veel tijd besteed om de sporen, nagelaten door de geseling vooraf, aan te duiden.

Dat er verband zal hebben bestaan tussen deze weergave van het zoenbloed in de grafschilderingen en de bloedprocessies die in Brugge en Aardenburg vanaf de 13e eeuw jaarlijks werden gehouden valt niet te bewijzen, maar ligt toch wel voor de hand. (30)

Deze grafschildering behoort mogelijk tot één van de laatsten die in de St. Baafs zijn vervaardigd. Dezutter schrijft hierover dat hij een datering in de XVIe eeuw aannemelijk acht.

Volgens Mâle (*L'art religieux de la fin du moyen âge en France*) zou de XVe en XVIe eeuw de tijd zijn waarin het mysterie, het woord dat het geheim bevat van het christendom, niet meer "liefhebben" zijn maar "lijden". Hij is van mening dat geen enkele geleerde helderder de kern van het evangelie tot uitdrukking heeft gebracht dan de beeldhouwers van Chartres, Parijs, Amiens, Bourges en Reims. Namelijk "liefhebben". Mâle schrijft dat in de XVe eeuw de kunst niets brengt dan uitbeeldingen van smart, lijden en dood. Jezus leraart niet meer, hij lijdt of eerder nog schijnt hij ons zijn wonden en zijn bloed te tonen als hoogste goed. Hij geeft Machiavelli (1469-1527) niet geheel ongelijk toen die schreef dat het christendom stervende was toen Franciscus van Assisie (1181/82-1226) het deed herleven omdat die in woord en daad de liefde tot alle mensen en medeschepselen predikte. In de gedachten-gang van Emil Mâle is het opnieuw bantwoorden aan de leer der liefde als gevolg van de invloed van St. Franciscus, in de XVe eeuw als weer verdwenen. (31)

De bovenkant van deze grafschildering (afb. 26) wordt inge-

nomen door golflijnen. Bij de "zon" blijkbaar een beetje beter uitgevallen dan bij de "maan".

De meest aannemelijke verklaring van deze golflijnen is :

Pestkruis
in
de kerk
Maria im
Kapitol
Keulen.

Afb. 27

nog steeds die welke pastoor Dierick gaf toen de schildering pas was blootgelegd : "Deze golflijnen zijn de op aarde nederdalende wolken die het treuren der gehele schepping uitbeelden op het ogenblik van de dood van Christus". Het mag toch niet geheel uitgesloten worden geacht dat deze golflijnen het "scheuren der voorhang van de tempel" moeten voorstellen. Dan zouden de golvende plooiën der "voorhang" dus aangeven dat de heilige Geest, de levensadem Gods, waaide bij het sterfen van Jezus. (32)

In de meeste afbeeldingen van de kruisiging zijn de armen van Christus horizontaal of bijna horizontaal. Nu werden in de XVe en XVIe eeuw tijden een pestepidemie dergelijke kruisbeelden soms uit de kerk verwijderd om te worden vervangen door een crucifix

waarbij Jezus zowel als het kruis de vorm had van een manrunne zoals in afb. 27. Of misschien een pestepidemie of een andere ramp de reden is geweest dat in afb. 27 Jezus met de armen schuin omhoog, dus in de vorm van een manrunne is afgebeeld, is niet na te gaan. Alleen al omdat de grafschildering niet werkelijk te dateren valt.

Begrijpelijk maar jammer dat de papegaaien in deze grafschildering (afb. 26) bij zoveel bezoekers veel aandacht trekken, terwijl juist aan deze papegaaien hoogstwaarschijnlijk geen enkele symboolwaarde kan worden toegekend. De hemelberg, het takkenkruis, de wolken, zon en maan, al deze dingen hebben symbolische betekenis. Maar van de papegaaien die niet alleen naast de kruisiging zijn afgebeeld, maar ook op de zijwanden kan mogelijk alleen maar gezegd worden dat in dit graf iemand begraven werd die lid of erelid was van het St. Sebastiaansgilde. In Biekerf jg. XLIII (1937) vinden we de volgende gegevens : "Dit naervolgende zijn de juwelen van der Ghilde van Sint Sebastiaan : Item een zilveren staefken daer up staende een zilveren Paeghay an angghende vijf schilden ende een schildeken int beexken van ghay". De Zutter vermeldt dat in de periode van 1472 tot 1595 zeer veel geestelijken lid werden van het Sint-Sebastiaansgilde, terwijl verschillende de funktie vervulden van "capelaen van der ghilde". Dat in dit graf een geestelijke die verbonden was aan het Sint-Sebastiaansgilde

Afb. 28 Grafschildering St.-Baafskerk, AARDENBURG.

werd begraven mogen we dus niet onwaarschijnlijk achten.

Het meest bijzondere in afb. 28 is dat Maria duidelijk enige korenaren op haar kleed heeft. Dit was in de Middeleeuwen geen zeldzaamheid.

Zo geeft afb. 29 een houtsnede weer uit het midden der XVe eeuw. In de middeleeuwse dichtkunst wordt Maria soms zelfs de tarwegarve (of tarweschoof) genoemd. Dit zou dan verklaard kunnen worden uit het feit dat de tarwe het fijnste meel levert voor het maken van hosties. Waarbij we dan tevens moeten bedenken dat volgens de r.k. leer de ronde dunne schijf tarwemeel (hostie) na de consecratie is veranderd in het lichaam van Christus.

Maria met de korenaren kunnen we beschouwen als een gekerstende vorm van de Moedergodin uit verschillende praechristelijke religies. De Maagd-Moeder die baart zonder bevruchting. Neumann schrijft hierover : (33)

"Die gebärende Jungfrau, die grosze Mutter als Einheit von Mutter und Jungfrau, ist schon früh die Jungfrau mit der Ahre, dem himlichen Sterngold, das dem Irdischen Weizen- und Ahren- gold entspricht. Diese goldene Ahre ist ein Symbol des Lichtsohnes, der auf untere Stufe in der Erde und in der Krippe als Korn geboren wird, auf oberer Stufe als unsterblicher Lichtsohn der im Nacht am Himmel erscheint. So ist der Jungfrau mit der Spica, der Ahre, und die Fackelträgerin, die Phosphora, identisch mit der Jungfrau, die das Kind trägt.

Hippolytus (170-235) schrijft in zijn "Apostolische Überlieferung über Gnadengaben ;

"Dieses Kind aber, sei es nun Jakchos, Plutos, Dionysos, Zeus, Zagreus oder Phanes Eros, ist das göttliche Kind, das identisch ist mit der Eoptie, der schweigend gezeigten Ahre (afb. 30) die nachspäter, aber in Wesentlichen richtiger, Deutung das vollkommene grosze Licht ist, das vom Undarstellbaren kommt".

afb. 29

Afbeelding 30 (hieronder) stelt een grafschildering voor van Maria met de aar. Dorothea Forstner schrijft hierover op pag. 270 en 271 in : "Die Welt der Symbole" :

"Die Ahre war Attribut der Muttergöttin Demeter und Symbol nicht nur der ständigen Erneuerung in der Natur sondern auch des glücklichen Fortlebens im Jenseits."

Afb. 30 : Grafschildering St.-Salvatorskerk, BRUGGE
GRUUTHUSE MUSEUM, BRUGGE

"In seiner Geburt gleicht der Heiland eine Ahre, die dem Erdriech des jungfräulichen Mutterschoszes entprossen ist."

Opvallend is dat in de grafschildering van Afb. 28 zowel als in afb. 29 niet de gewone tarweaar is afgebeeld, maar de "gebaarde tarwe". Ook de korenaren op de handschoen in afb. 11 hebben duidelijk kafnaalden.

Afb. 31 (34)

Merkur, Jungfrau und Rabe.

In het Babylon van ver voor onze jaartelling werd de helderste ster uit het sterrenbeeld "Maagd" Ab sin genoemd. Bij de Grieken, net als nu nog bij ons heet(te) die ster Spica. Beide namen betekenen "aar". In Babylon, noch in Griekenland, groeide toen tarwe, wel gerst, met lange kafnaalden. In afb. 31 staat de babylonische vegetatiegodin Shala met in haar hand de gerstear, die hier de plaats inneemt van de ster Ab sin.

De griekse vegetatiegodin Demeter (Deaimeter = gerstemoeder) zouden we kunnen beschouwen als een opvolgster van de babylonse Shala. Dan zou eigenlijk ook Maria zoals zij in deze grafschildering in de St. Baafs in Aardenburg is afgebeeld, met op haar kleed korenaren, kunnen worden gezien als opvolgster van Demeter. Maar dan slaan we een heel belangrijke schakel over, namelijk Isis. De egyptische godin die in de loop der eeuwen van gemalin van haar broer (de graangod Osiris) godin van het dodenrijk, later ook van hemel en aarde, vruchtbaarheidsgodin en Almoeder werd. De equivalent van Isis in het noorden was Nerthus en later Freya. (Goden en mythen van Noord-Europa door H.R. Ellis Davidson, pag. 148.

Isis, de godin met de vele namen. In de Hellenistische tijd werd ze gelijkgesteld zowel met Demeter als met Aphrodite. De Isisreligie heeft zich in de loop der eeuwen, in gewijzigde vormen, verbreid. Eerst heel vroeg naar het zuiden, naar Nubië en zelfs tot in Soedan- (Bilad-es-Sudan = land der zwarten). Daar zal de godin dus heus wel met een erge donkere huid zijn afgebeeld. Later, als de overzeese handel opbloeit verrijzen ook in Noord-afrika, Griekenland, Italië, Frankrijk en Spanje Isistempels. Nog als de Romeinse legioenen een enorm imperium hebben geschapen is de Isisdienst veelal een mysterie - wedergeboorte - geworden. Dan vinden inwijdingsriten voor de No-vieten plaats in tempels maar ook in grotten. Die inwijding betekend immers het gaan naar de duisternis van het dodenrijk om daarna tot herleving, tot wedergeboorte te komen.

In de derde eeuw na Chr. was de mysteriedienst van Isis een machtige concurrent van het Christendom, En nog in 394 werden er in Rome Isisprocessies gehouden.

Afb. 32. - Lakshmi - Devi Shri, echtgenote van Vishnu (de instandhouder) is de godin van rijkdom en schoonheid. Hieronder is ze afgebeeld met aar. Op Java is Lakshmi eigenlijk alleen

bekend (bij de Tani) onder de naam Dewi Shri.

We weten niet of Isis bij deze processies als een blanke of als een zwarte godin werd uitgebeeld. Bouman (35) schrijft dat er in Egypte een cultus was van een zwarte Isis. De priesters van deze cultus droegen tonsuur, gebruikten wijwater en wijwaterkwast. Hij vermeldt ook dat Pausanias (godsdiensthistoricus in de tweede helft van de 2e eeuw na Chr.) gewag maakt van een "Aphrodite melaina" (zwarte Aphrodite), een "Demeter melaina" en een standbeeld van "Artemis Ephesia", een zwarte godin voorstellend. Bouman veronderstelt (dat is naar alle waarschijnlijkheid een juiste veronderstelling) dat de godinnen in oorsprong chthonische godinnen (aardgodinnen) waren "representing the deified earth, a female deity personifying fecundity and prosperity, who, according to the ruling pantheon, took the shape of Isis, Demeter, Aphrodite or the Virgin. As "Madonna Nera" she survives in the adoration of the Virgin, a most venerated and sacred deity". Hij vermeldt tenslotte nog een tiental zwarte Madonnas in Italië, Spanje, Duitsland en Frankrijk waar pelgrims uit de hele wereld heengaan om hun devotie te doen. Dat tot 1890 de "Zwarte Madonna" nog steeds leefde in deze streken vertelt de volkskundige R. Lambrechts ons in zijn prachtige boek: "Bezem en Kruis". Hij schrijft daarin op pagina 318: "Op Heist-Achterheide staat nog het stenen kapelletje van O.L.Vr. van Halle, aldaar omstreeks 1890 uit dankbaarheid gebouwd door de familie Croonen, omdat hun zoon door voorspraak van de zwarte Madonna er uitgeloot was.

Deschner (36) schrijft dat de zwarte Madonnas vooral in Rusland in een roep van bijzondere heiligheid kwamen te staan. Vooral belangrijk is dat hij aantoonde dat het syncretisme tussen heidendom en christendom veel omvattender en bepalender is geweest dan tot dusverre werd aangenomen.

"Lange vor Maria verehrte man die heidnische Madonna (Isis) als lieve Herrin" "Liebreiche Mutter", "thronende Göttin, Himmels-Königin", "Meereskönigin", "Gnadenspenderin", "Retterin", "Unbefleckte", "Sancta Regina" und "mater dolorosa".

De Brockhaus Enzyklopädie geeft een beschrijving van Isis als "eine der vorgestalter Marias mit dem Kinde".

Inderdaad "eine der vorgestalten" want ook Artemis moet tot die Vorgestalten worden gerekend. Artemis was in het begin waarschijnlijk een hemelkoningin. Later meer een moedergodin. In Griekenland was ze de meest geliefde godin en werd vooral vereerd als geboortegodin. In Efeze was Artemis een echte vruchtbaarheidsgodin. In het museum in Napels staat een beeld van Artemis uit de 2e eeuw na Chr. (van brons en albast) met 17 borsten. (37)

De cultusdiensten van Isis en Artemis vertoonden veel punten van overeenkomst. Trouwens ook wel met andere moedergodinnen.

In het oude Egypte droege Isis de titel "Moeder Gods".

Als in de vijfde eeuw in alle hevigheid de strijd ontbrandt tussen de verschillende christelijke kerken over de vraag of Maria de "Moeder van Jezus" is of de "Moeder Gods", wordt in 431 n.C. op het concilie van Efeze, na een volkstemming, Isis-Artemis als Moeder Gods van de troon gestoten. (Over dit concilie geeft ook de "Grote Larousse Encyclopedie" zeer waardevolle en duidelijke gegevens.)

Deschner schrijft hierover :

"Im 5. Jahrhundert musz Isis ihre Titel "Gottes Mutter", "Gottesgebälerin" (deipara, theotokos) nach einem langen dogmatischen Streit in 431 auf dem Konzil van Ephesus endgültig an die Mutter Jesu abtreten".

"Sogar die vom Himmel gefallenen Bilder der Artemis von Ephesus gingen im Glauben an die Himmel-Gefallenen Marienbilder in die Kirche über. "Die christliche Masse jener Tage vollte die Gottesmutter auch in der neuen Religion besitzen".

"Selbst die Empfängnis Maria legte die Kirche auf Grund einer in die lukaninischen Legenden hingedeuteten Berechnung in dieselbe Jahreszeit, in der auch die Empfängnis der Isis stattfand, deren Schwangerschaftsdaten im ägyptischen Festkalender ungewöhnlich genau registriert waren. Auch ihren blauen sternengeschmückten Mantel vererbte sie in den künstlerischen Darstellungen als "Madonna" ihrer Nachfolgerin. Ebenso erhielt Maria die Isisattribute Halbmond und Stern".

Maria Warner vermeldt op pag. 348 van haar boek "The myth and the cult of the Virgin Mary", dat tussen 400 en 500 de tempel van Isis in Soissons (125 km ten N.O. van Parijs) werd ingewijd voor de eredienst van de maagd Maria. Of dat voor of na het concilie van Efeze was staat er niet, maar logisch is dat het na 431 was. De cultus van de egyptische "Moeder" tevens vruchtbaarheidsgodin Isis, blijkt dus in grote delen van Europa, vanuit de Middellandse Zee te zijn doorgedrongen. Dat Isis vaak werd uitgebeeld als een zwarte godin is begrijpelijk. Het gebied waar de Isiscultuur is ontstaan en heel sterk verbreid was, is Egypte en de Soedan. Deschner schrijft : "Ein Isisfest, das navigium Isis wird an der südfranzösischen Küste bis heute weiter gefeiert!"

Als we gaan nadenken over de figuur Maria kunnen we niet anders dan concluderen dat altijd en overal de gewone mensen behoefte hebben gehad aan een "moeder" tot wie zij zich in hun nood konden wenden. Böttcher (38) schrijft in zijn "Gott hat viele Namen" terecht :

"Der Gedanke der Mutterschaft und des von der Mutter geborenen unsterb. lichen Sohnes, steht über den Religionen Er ist rein Menschlich". "Keine Religion wird den Wunsch haben, wirdt den Wunsch durchsetzen können, sich von ihm zu lösen. Immer wieder wird die Religion, sie mag sein, welche sie will, den Muttergedanken und den Sohnesgedan-

danken mit den Vorstellungen verbinden, die zu allen Zeiten des menschlichen Seins Mütter erlebten und in sich trugen und weitertrugen, wenn sie an den ewigen Sohn dachten".

De gewone mensen hebben nooit deelgenomen aan de voor de theologen van de vele, onderling verschillende christelijke kerken brandende vraag gedurende vele eeuwen over de juiste onderlinge verhouding tussen de drie begrippen van de "Heilige Drieëenheid" : "God, Christus en de Heilige Geest".

Over de gehele wereld zijn bij opgravingen beeldjes gevonden, die de moedergodin voorstellen met haar zoon aan de borst : In Mesopotamië, 4500 jaar geleden, in Egypte tussen 2000 en 1700 v.Chr. Op Cyprus beeldjes in terra cotta gedateerd 2000-1700 v.Chr. Bij de Hethieten en op Sardinië beeldjes van brons van een 1500 v. Chr. Beeldhouwwerk in steen van de Moeder met haar Zoon in Mexico van 1000 v. Chr. In alle landen aan de Noord- en oostkant van de Middellandse zee, beeldjes van de Moedergodin uit de eeuwen vóór onze jaartelling. Beeldjes en beelden van hout van de Moeder met het Kind in Kongo, Nigeria, Liberië, Goudkust. Vele eeuwen oud, maar ook van de laatste eeuwen.

Ook de vraag of Maria moest worden gezien als "Moeder Gods" of alleen maar als de moeder van Jezus, was in feite een twistpunt tussen patriarchen, bisschoppen, pausen en vorsten onderling. Voor de gewone gelovigen is altijd het begrip "Moeder" het belangrijkste geweest. Neumann schrijft hierover:(39)

"Die tiefenpsychologischen Forschung hat nachgewiesen dasz die Entwicklung der Menschheit in Ganzen und der menschlichen Persönlichkeit in Einzelnen in positiver Abhängigkeit von dem in Unbewuszten schlummernden Geistkräften verlaufen ist und verlaufen musz. So erfährt der moderne Mensch auf neuer Ebene das Gleiche, was der Ursprüngliche Mensch intuitiv und überwältigt erfahren hat. Es ist im Unbewuszten der gebärenden und nährenden, schützenden und wandelnden weiblichen Kraft der Tiefe eine Weisheit wirksam, die der Weisheit des Tagesbewusstseins unendlich überlegen ist und die, als Ursprung von Vision und Symbol, Ritual und Gesetz Dichtung und Wahrheitschau, erlösend und richtunggebend, gerufen und ungerufen in das menschliche Leben eingreift. Diese "weiblich-mütterliche Weisheit ist eine Weisheit lebender Bezogenheit, kein abstrakt "interesseloses" Wissen.

Wellicht is nu verklaarbaar hoe de egyptische Isis in de christelijke goddienst Maria werd. Natuurlijk heeft ook de legende zich meester gemaakt van de metamorfose Isis-Maria.

In de legende van de drie broers (40) die deelnamen aan de eerste kruistocht (1099) en door de Turken gevangen genomen werden, probeert de sultan (de duivel) hen over te halen tot het mohammedanisme. Hij gebruikt daartoe zijn mooie (zwarte dochter Ismerie (Isis-Maria). In hun nood smeken de

broers de Heilige Maagd Maria hen te helpen. Dan brengen de engelen 's nachts een prachtig Mariabeeld, waardoor Ismerie wordt bekeerd tot het christendom. In haar droom treedt de zwarte Ismerie in de plaats van Maria. Hierdoor wordt aanne- melijk dat het beeld niet meer Maria maar de egyptische Ismerie- Isis - Maria wordt en dus zwart moet zijn. Dan verplaatst het toneel zich tijdens de slaap naar Frankrijk en doopt bisschop Barthelemy de Vix te Liesse Ismerie en zorgt voor de bouw van de eerste kerk (1134) waarin dus een zwarte Madonna. (Notre Da- me de bon Secours)

In de twintigste eeuw in Frankrijk "Notre Dame de bon Se- cours". Begin tweede eeuw in Numibië (Oost-Algerije) dicht Lucius Apuleius in zijn hymne aan Isis :

"Gij schenkt zoete moederliefde aan allen die in nood ver- keren... Geen dag, geen nacht, geen enkel ogenblik gaat voorbij zonder dat Gij uw weldaden schenkt. Op de zee en op het land behoedt Gij de mensen.... Op uw wenken waai- en de winden, regenen de wolken, kiemen de zaden, ont- spruiten de helmen".

Met deze laatste regels zijn we duidelijk bij de vrucht- baarheidsgodin Isis, de godin van het koren. De zwarte Madon- na is ook de godin van het graan. In haar processies zijn im- mers nadrukkelijke groene kaarsen voorgeschreven. Symbool van het groene graan. Ook D. Förstner schrijft : "Grün ist die Farbe der frisch-sprossenden Vegetation, der Erwartun- kommender Ernte".

Met het syncretisme van de Isis-Maria aanbidding en daar- mede de transfiguratie van Isis in Maria verstaan we ook hoe men zal zijn gekomen tot "O.L.Vrouw met het korenkleed" in Milaan. Althans als we indachtig zijn aan de uitspraak van F. de Coulanges: (41)

"Het verleden sterft nooit helemaal voor de mens. De mens kan het wel vergeten, maar hij draagt het altijd in zich mee; want hij is wèl in elke tijd zichzelf maar hij is tevens het produkt en de samenvatting van elle vooraf- gaande tijdperken".

Vanaf het einde van de 14e eeuw zijn er mensen uit het noord-westelijk deel van het graafschap Vlaanderen ter bede- vaart gegaan naar "O.L.Vrouw met het arenkleed" in Milaan. De grafschildering in Aardenburg (afb. 28) moeten we in verband daarmee zien. Maria is hier godin van het koren, maar Maria is vanzelfsprekend in de eerste plaats de "Moeder" die "zoete moederliefde schenkt aan alleen die in nood verkeren". (Apu- leius).

Het is niet onwaarschijnlijk dat in dit graf een priester begraven werd die zelf de pelgrimstocht naar Milaan heeft ge- maakt. Een priester omdat aan de oostwand van het graf de afbeelding staat van de kruisiging, waarop Christus aan een

takkenkruis hangt. Er is nog iets bijzonders in deze graf-schildering. Maria houdt in haar rechterhand een twiggje met rode bloempjes. Mogelijk mogen we aannemen dat deze bloempjes rozerood hadden moeten zijn. Bloemen van de amandelboom. Heel vroeg in het voorjaar reeds komen aan de nog naakte takken van de amandelboom roze bloemen. De kerkvaders beschouwden deze bloemen aan de naakte takken als symbool voor de wederopstanding. (42)

In een grafschildering in Sluis heeft Maria ook takjes met bloemen in haar rechterhand (afb. 33). Maar hier heeft het takje zijtakjes met rode bloempjes aan de uiteinden. Het is mogelijk dat er aan deze vertakte twigg blauw gekleurde blaadjes waren geschilderd. Maar dan was er door vele bescha-

afb. 33 Sluis

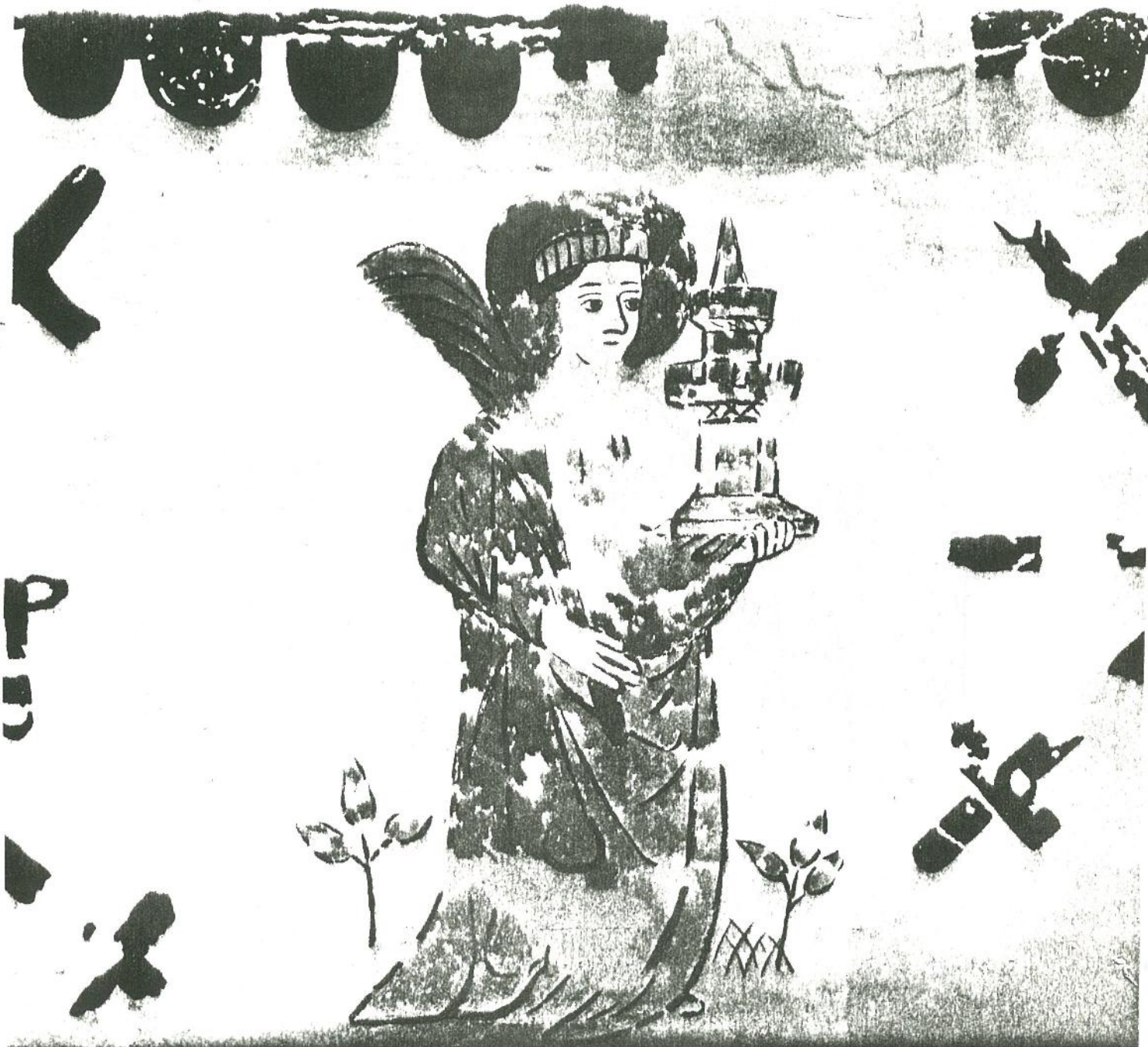
Afb. 34 St. Bavo graf X.

digingen slechts één blaadje herkenbaar aanwezig. Ook in deze grafschildering het symbool voor de wederopstanding.

De Maria in de grafschildering in graf X in de St. Baafs in Aardenburg heeft echter een heel andere tak in haar hand (afb. 34). Is het hier de bedoeling geweest een levensboom te schilderen? Met zoals bij meerdere volkeren over de gehele wereld dit symbool werd uitgebeeld, drie maal twee zijtakken.

Schrijnen (43) schrijft dat het volksgeloof in België de kinderen liet groeien aan rozemarijnstruiken. Woordelijk schrijft Schrijnen :

"Waarom juist aan rozemarijnstruiken? Zeker is het niet toevallig, dat het jeugdige echtpaar bij voorkeur met rozemarijn is getooid en dat "de slag met de levensroede"

Afb. 35 St. Barbara in de St.Nicolaaskerk in Hannekenswerve.

die de vruchtbaarheid beoogt, veelal met rosmarijnstengels wordt toegediend".

De rosmarijnstruik heeft echter donkerblauwe lange bloemtrossen. In geen van de twijgen in de hand van Maria in de grafschilderingen van afb. 28, 33 en 34 is echter een rosmarijnstruik te onderkennen. Desondanks is het wel degelijk mogelijk alle drie als een levensroede te zien. En in een grafschilder-

ring kan dit symbool, net als de amandelbloem, op nieuw leven duiden. In een graf dus op wederopstanding.

Eigenlijk tegen de verwachting in staan er maar weinig afbeeldingen van heiligen in de beschilderde graven. In Aardenburg in de St. Baafskerk : St. Barbara, St. Catharina van Alexanderië en St. Sebastiaan. In de (verdwenen) St. Nicolaaskerk in Hannekenswerve alleen St. Barbara en St. Catharina. Mogelijk is St. Sebastiaan afgebeeld omdat er, ook toen al, een boogschuttersgilde in Aardenburg bestond dat de naam droeg St. Sebastiaan. Volgens het vaste patroon is hij ook hier afgebeeld doorboord met pijlen.

De grafschildering van St. Barbara was zodanig beschadigd dat er niet veelvan te herkennen was. Wel was er nog iets van een toren te herkennen. Maar niet een toren in de hand als haar attribuut maar een grote toren. Zoals ook Van Eyck haar voorstelde. Aan de voet van een in aanbouw zijnde toren. De St. Catharina afbeelding in de St. Baafs is volgens een geijkt patroon. Met in haar linkerhand het rad, met zwaarden bezet, als attribuut. In haar rechterhand een boek.

In de St. Nicolaaskerk in Hannekenswerve waren St. Barbara en St. Catharina tegenover elkaar in een graf geschilderd Barbara aan het oostdeel van de noordwand van het graf. Catharina aan de zuidwand. Barbara met in haar linkerhand de toren, in de rechterhand de palm der overwinning als algemeen attribuut der martelaren. Toen de schildering van St. Catharina was blootgelegd (1964) bleek die zodanig beschadigd dat slechts met moeite haar attribuut, het rad kon worden onderkend. In haar rechterhand. Van de linkerarm viel niets meer te ontdekken. Wat in deze grafkelder opviel was, dat zowel bij Catharina als bij Barbara, zowel achter als voor de heiligen op de grond, tussen grassprietjes, een vegetatief gaffelkruis was geschilderd. In de vorm van drie blaadjes (blomen) bovenaan een loodrechte blad (bloem) stengel. Natuurlijk komt de gedachte op dat hier de manrune is bedoeld. Het symbool voor leven. In een graf dus wederopstanding. Timmers schrijft:

"Wordt Catharina samen met de H. Barbara voorgesteld, dan vertegenwoordigt Catharina het contemplatieve, Barbara het aktieve leven. Barbara, Catharina en Magdalena, "de drie Santinnen", worden beschouwd als de verpersoonlijking van Geloof, Hoop en Liefde."

Ook wordt Catharina wel beschouwd als de vertegenwoordigster van de verstandelijke wijsheid en Barbara als de verpersoonlijking van de wijsheid die uit de ziel voortkomt. Catharina was de patrones van de nonnen, schoolmeisjes en maagden, dit in verband met haar mystieke huwelijk met Jezus. In verband met het rad was zij de patrones voor spinsters, wagenmakers, molenaars, scharenslijpers, pottbakkers, chirurgen

en barbiers. Barbara was de patrones van de artilleristen, geschutgieters, klokkenluiders, klokkengieters en mijnwerkers. Dit naar aanleiding van de enorme donderslag die volgde op de bliksems die de vader van Barbara doodde onmiddellijk nadat hij zijn dochter had onthoofd.

De rooms-katholieke gelovige mens bidt meermalen met een bepaalde doelstelling tot een bepaalde heilige. Voor verloren voorwerpen bidt men tot St. Antonius. In de hoop een reis zonder ongelukken te volbrengen bidt men tot St. Kristoffel. Veel automobilisten (ook niet-rooms-katholieken) hebben deze heilige als mascotte in hun auto tegen verkeersongelukken. Maar een belangrijker heilige voor de mens in de middeleeuwen was St. Barbara. Zij was de belangrijkste der "noodheiligen". Sinte Barbara werd aangeroepen in stervensnood. Tot St. Catharina werd met eenzelfde doel gebeden. Ook zij was een "noodhelpster" (net als nog 12 andere heiligen).

Boven deze heiligen stond natuurlijk de Moeder Gods, Maria. Moesten in een graf Barbara en Catharina genoeg nemen met een plaats aan een der zijwanden in een graf; een afbeelding van Maria (praktisch altijd tezamen met het Kindeke Jezus) stond altijd aan het voeteneinde van het graf. Dacht men toen dat de dode Haar daar kon zien? En zich dus direkt tot Maria kon richten om voorspraak? Voorspraak, ook nog na de dood? De tegenwoordige mens kan zich dat maar moeilijk indenken, maar zal het de middeleeuwse mens onmogelijk hebben geschenen?

Even vanzelfsprekend blijkbaar was dat aan het hoofdeinde van het graf, dus achter het hoofd van de overledene de kruisiging werd afgebeeld in het graf. Jezus aan het kruis met aan zijn rechterzijde zijn moeder, aan de andere kant Johannes. Of vaak ook alleen Jezus aan het kruis. Daardoor voor iedereen veel duidelijker te begrijpen de woorden: "Eli, Eli, Lama sabachtanie".

Op de zijwanden der grafkeldertjes bevinden zich meermalen ook afbeeldingen van engelen, die zwaaien met een wierookvat. Dacht men zich in de hemel ook plechtige riten met de wijding en de sfeer van wierook? Een enkele keer zijn het musicerende engelen. Uitbeelding van hemelse muziek in het hierna maals of muzikale begeleiding door engelen tijdens de mis in de hemel? En de soms op de zijwanden voorkomende schilderijen van bloemen? Mogen we die verklaren als uitbeelding van de voorstelling die men zich van de hemel maakte?

Het is ten enenmale uitgesloten de grafschilderingen, zoals die zijn gevonden in het N.W. deel van het vroegere graafschap Vlaanderen, te begrijpen als we niet proberen ons zo goed mogelijk in te denken in de omstandigheden en vooral de gedachtenwereld waarin de mensen hier in de 14e en de 15e, 16e eeuw leefden. De godsdienst was toen een van de belangrijkste factoren in het leven van de mens. De kerk die berusting in het vaak harde levenslot predikte en die met zijn voorschrif-

ten en geboden heel veel dingen regelde. Zelfs de aan de kerk te brengen offers. De kerk die het hiernamaals afschilderde als een paradijs maar tegelijkertijd de angst aanwakkerde voor de eeuwigdurende verschrikkelijke pijnen in de hel. Prof. Dr. J.J.M. Timmers schrijft in zijn "Symboliek en iconografie" dat onder invloed der laat-middeleeuwse ascese in de 14e en 15e eeuw, dood en sterven een der meest geliefde motieven in de kunst wordt. En de verschillende soorten kunstenaars beijveren zich dan om vooral die helle-pijnen overduidelijk uit te beelden. Als in de jaren 1315-1317 er ernstige hongersnood heerst waarbij 1 op de 7 of 8 mensen sterft en in 1345, 1346 tot 1352 in grote delen van Europa de pest woedt, waarbij in sommige streken meer dan een kwart van de bevolking sterft, neemt in de loop der jaren de angst voor een onverwachte dood zodanige vormen aan dat in het begin van de 15e eeuw er blokboeken (44) worden gedrukt over de kunst om goed te sterven. *Ars bene moriendi*. Met prenten die duidelijk de strijd uitbeelden tussen engelen en duivels om het bezit der zielen van de stervenden. Hemel of hel. Volkomen verklaarbaar dus dat Maria een steeds belangrijker plaats gaat innemen in het leven der gelovigen. De "Moeder" tot wie men zich in angst en nood kan wenden.

Timmers zegt hiervan :

"Gedurende heel de periode der Middeleeuwen beweegt zich de verering der Moeder Gods in stijgende lijn. Bernardus' Sermonus passen alle vergelijkingen uit het Hooglied, alle schone en diepzinnige benamingen, die in de H. Schrift te vinden zijn op Maria toe, en daarmee zetten zij slechts een van de ouds bestaande traditie voort. Maria is het brandende braambos, de Arke des Verbonds, de sterre, de bloeiende twijg, de vacht van Gedeon en het bruidsvertrek de gesloten poort, de omheinde hof, het morgenrood, de ladder van Jacob. Het oude verbond voorspelt op elke bladzijde zijner boeken de komst van haar, die de Moeder Gods zal zijn. Het *Speculum Beatae Mariae* en de *Laudibus Beatae* ademen een zelfde geest. Een gedachte die aan al deze werken gemeen is en waarop zij telkens terugkomen, is Maria's koningschap. Maria aldus het *Speculum Beatae Mariae* is tergelijkertijd Koningin des hemels, want daar troont zij temidden der engelen, Koningin der aarde, daar openbaart Zij voortdurend haar macht en Koningin der Onderwereld, want zij is oppermachtig over de duivelen. Ook de beeldende kunst legt de nadruk op dit koningschap. Maria is de Koningin, die de Koning van het heelal op haar schoot draagt. In de loop der Middeleeuwen zal haar beeld zich ontwikkelen van hiëratische majesteit tot moederlijke tederheid".

Maria Koningin der onderwereld (het verblijf der afgestorvenen) en oppermachtig over de duivelen. Logisch dat er ontelbare legenden en mirakelverhalen ontstaan waaruit die macht van Maria blijkt. In een daarvan kan Maria zelfs als een zondaar, die als verdoemd is gestorven, doen herleven, hem de tijd geven berouw te tonen en te biechten en hem daarna, als

zijn zonden hem zijn vergeven, opnieuw, maar nu "zalig" te laten sterven. Volgens de theologie is dit natuurlijk slechts een legende omdat Maria zich hier de prerogatieven van Jezus heeft toegeëigend. Usurpatie dus. Maar in de volksmond vond het toen gretig gehoor.

Wel in overeenstemming met de theologie is de legende van "Onze Lieve Vrouwe met de Inktpot" zoals die in het laatst van de 13e eeuw ontstond in Aardenburg.

ONZE LIEVE VROUWE VAN AARDENBURG

In de jaren na ons Heeren Incarnatioen, als men schreef duizend ende driehonderd, dan bestierde ende regeerde ons Vlaanderen de goede Grave Lowys, met name van Cressy. Ende

Afb. 37 O.L.Vr. met de inkt-
pot. Maria-kerk Aardenburg.

Afb. 36 O.L.Vr. met de
inktpot. stadhuis Brugge.
Beeld van de Brugse beeldhou-
wer Prosper Hendrickx op 4
juli 1926 ingehuldigd.